

Descălecarea primelor colonii catolice în Moldova¹

1. FORMAREA PRIMELOR COLONII CATOLICE ÎN MOLDOVA

La trecerea cavalerilor teutoni în Muntenia și Moldova, Românii din aceste părți nu erau uniți cu Sfântul Scaun. Țineau așa de morțiș la legea lor, încât nici călugării teutoni, nici dominicanii nu i-au putut converti la religia catolică; ba mai mult, ei atrăgeau la legea lor și pe catolicii unguri și sași, care, venind din Ardeal, „se făceau un singur popor cu acești valahi”, după cum ne asigură o scrisoare papală din 14 noiembrie 1234², asupra căreia vom reveni. Astfel sând lucrurile, se impune de la sine problema originii Bisericii Catolice din Moldova.

Nu se poate tăgădui că formarea *primelor* colonii catolice în Moldova a întâmpinat unele greutăți. Pe de o parte e sigur că *secuii* erau stabiliți în cunoscutele lor „scaune” înainte de chemarea cavalerilor teutoni în Țara Bârsei (1211). Ei erau sub jurisdicția bisericească a episcopului Transilvaniei, după cum reiese, între altele, din faptul că episcopul Guilelm al Transilvaniei își rezerva dijmele secuilor, care emigrau în țara cavalerilor teutoni³.

Nu este exclus ca acești *secui*, pe care îi vedem trecând în Țara Bârsei, să fi trecut și în valea Trotușului, pe coasta carpatină mai apărută de incursiunile cumanilor, și aceasta încă înainte de venirea călugărilor teutoni. Pe de altă parte, e cunoscut că *sașii* s-au stabilit în Ardeal sub Géza al II-lea (1141–1161), primind de la acesta mai multe privilegii, între care relevăm unul, confirmat apoi și de Andrei al II-lea, privilegiu menit să ajute la răspândirea sașilor prin țară și să încurajeze negoțul întreprins de comercianții lor.

Neguțătorii lor aveau drum liber în toată țara, fără a fi supuși la vamă sau la alte taxe⁴. Pe lângă negoț, harnicii lucrători se mai îndeletniceau cu exploatarea minelor, numite în vechime „băi”⁵ de aceea îi vedem așezându-se în Ardeal în asemenea „băi”. Nu este exclus ca sașii, după ce s-au stabilit în diferite centre din Ardeal, să fi trecut munții, spre a întemeia colonii săsești și dincoace de brâul Carpaților, și anume încă înainte de trecerea teutonilor prin aceste părți.

Astfel, domnul Iorga bănuiește că „încă de pe la 1200, sașii veniseră din Ardeal” în Moldova de nord, mai scutită de incursiunile cumanilor. „Ispitiți de bogățiile în metale ale acestui unghi dintre Carpați și apa Moldovei, ei se așezară, întemeind și un oraș, care se numea Baia Moldovei sau Baia de lângă apa Moldovei”⁶. După cum vom vedea în alt loc, o descălecarea a sașilor la Baia Moldovei încă înainte de venirea cavalerilor teutoni nu e lipsită de probabilitate.

Pe baza documentelor însă, primele colonii catolice din Moldova au fost atestate în epoca teutonă (1211–1225), așa că trebuie să admitem, în cazul coloniilor existente deja, că ele au fost întărite prin contingente noi venite sub ocrotirea cavalerilor teutoni; iar dacă n-au existat, ele au fost înființate tot sub ocrotirea ordinului cavaleresc al teutonilor.

După documentele privitoare la istoria acestui ordin, prima coborâre cunoscută a catolicilor pe povârnișul de dincoace al Carpaților trebuie datată între anii 1211 și 1222, după cum se poate deduce din diploma lui Andrei al II-lea din 1222, prin care confirmă și mărește dania făcută teutonilor în 1211. Sub ocrotirea cavalerilor, coloniștii sași, unguri și secui se stabileau, în acest răstimp, dincoace de Carpați, în Muntenia și Moldova, unde teutonii au înălțat cetăți și orașe de piatră.

Asemenea emigrări nu erau, din mai multe motive, pe placul regelui, care oprește, în diploma din 1222, emigrările ulterioare în teritoriul ordinului, hotărând ca acesta să fie mulțumit cu „oamenii care locuiesc acum în acea țară”⁷; „oaspeții țării noastre”; „oamenii noștri”, zice regele, nu mai au voie să treacă în țara cavalerilor. E lămurit însă că prin hospites terrae nostrae se înțeleg sașii, iar prin homines noștri, ungurii și secuii.⁸ Ungari vel Siculi, cum îi numea episcopul Transilvaniei⁹.

Emigrările însă n-au încetat. Cavalerii au nesocotit condițiile impuse în diploma din 1222, socotindu-se, mai ales dincoace de Carpați, independenți de regele Ungariei; astfel, coloniile catolice au crescut și s-au întărit mai departe până în 1225, când Andrei al II-lea îi alungă pe cavalerii teutoni tocmai pentru că nu respectau condițiile diplomei. De fapt, arhiepiscopul pus de Sfântul Scaun, prin ordinul dat la 12 ianuarie 1223¹⁰, peste țara teutonilor, avea și dincoace de munți popor catolic sub jurisdicția sa; și dincoace de Carpați, în Țara Transalpină, e vorba de „popor și cler”, care depinde în cele spirituale de arhiepiscopul din Țara Bârsei¹¹.

Din cele spuse putem trage concluzia și în ceea ce privește naționalitatea coloniilor catolice înființate în Moldova; e vorba doar de hospites terrae nostrae, iar aceștia sunt sașii. E vorba, apoi, de homines noștri, iar aceștia nu pot fi decât ungurii și secuii. Din faptul că la castrum munitissimum, o parte din cumanii năvălitori primiseră credința catolică împreună cu soțiile și copiii lor¹², credem că nu se poate încă vorbi de o colonie catolică de naționalitate cumană în Moldova.

Cât despre români, ei nu numai că nu erau catolici, dar îi atrăgeau și pe sașii și pe ungurii catolici la legea lor răsăriteană neunită, după cum ne informează o scrisoare a papei Grigorie

al IX-lea din 14 noiembrie 1234, scrisoare care confirmă tot ce am spus până acum¹³ despre naționalitatea primelor colonii catolice în Moldova. Documentele ne permit să vorbim și despre clerul catolic din Moldova în epoca teutonă. În Țara Bârsei, călugării teutoni s-au îngrijit ca populația catolică să aibă preoți suficienți. În 1223 era „un număr destul de mare de preoți”, așa că papa trebuia să le dea un arhiepiscop sau decan, până când numărul credincioșilor va fi așa de mare, încât Pontiful Roman să poată prevedea și un episcop¹⁴.

Preoții aceștia nu aparțineau nici unui ordin religios: nu ordinului teuton, căci ei rămân în Țara Bârsei și după alungarea acestui ordin¹⁵; nu ordinului dominican, căci acesta abia se stabilea atunci la Alba-Regală, după cum vom arăta cu alt prilej; nu ordinului franciscan, căci acesta n-a intrat în Ungaria decât în 1228¹⁶, iar în Moldova, mult mai târziu; nu ordinului cistercic, căci acesta abia în 1240 primește bisericile care au aparținut odată cavalerilor teutoni¹⁷; despre benedictini și premonstratenzi nici nu poate fi vorba; alte ordine nu existau atunci în Ungaria¹⁸. Preoții din Țara Bârsei aparțineau clerului secular.

După alungarea teutonilor, ei, în frunte cu arhiepiscopul lor, au intrat în conflict cu episcopul Transilvaniei, care voia să-și extindă jurisdicția și asupra lor. Cu acest prilej ni s-a păstrat și numele acelora care, în 1235, mai erau în viață: „Leo de Dubucha, Gotfridus de Aqua Calida, Nicolaus de Cormosbach, Conradus de Venetiis, Bernardus de Debran, Hermannus et Gerlacus, sacerdotes de Sarcam”¹⁹.

Tot preoți seculari erau și păstorii sufletești din Țara Transalpină, supuși aceluiași arhiepiscop sau decan din Țara Bârsei. Ungurii și sașii din Moldova îi întrețineau pe preoții lor. Astfel, la înființarea episcopiei cumane (1227) se aflau aici capellani et sacerdotes, și mulți dintre ungurii și sașii bogăți aveau jus patronatus; unii laici se amestecau în asemenea chip în afacerile bisericești, încât Robert de Strigoni, întemeietorul episcopiei cumane, a trebuit să ia măsuri împotriva lor²⁰.

Încheiem aceste mici notițe despre preoții din Țara Bârsei și din țara „de dincoace de munți”, relevând faptul că la începutul Bisericii Catolice din Moldova stă clerul secular.

2. LOCALITĂȚILE DIN MOLDOVA OCUPATE DE CELE DINTÂI COLONII CATOLICE

Dacă e vorba să stabilim în care localități anume din Moldova s-au așezat primele colonii catolice, problema devine mai grea, din lipsa documentelor directe. Avem totuși destule indicii, pentru a ne putea forma o judecată întemeiată.

Mai întâi, pare sigur că prima colonizare a vechiului ținut al Troțușului cu unguri din Secuime trebuie plasată în epoca expansiunii teutone în partea de dincoace a Carpaților (1211–1225). Într-adevăr, toponimia acestui ținut pare a arăta cu siguranță că povârnișul moldovenesc al Carpaților a fost colonizat de secui înainte de venirea românilor, cel puțin în mase mai mari în acele părți. Argumentul derivat din această toponimie a ținutului a fost expus mai pe larg de domnul Radu Rosetti în *Analele Academiei Române*²¹. Vom trata

pe scurt temeiul argumentului expus de domnul Rosetti. Coborându-ne sub poalele Carpaților din nordul Moldovei spre sud, din județul Suceava și Neamț prin județul Bacău până în județul Putna, și cercetând numirile date de țărani români munților care alcătuiau vechiul hotar între Moldova și Ungaria, vom ajunge la niște concluzii, pe cât de bătătoare la ochi, pe atât de interesante, pentru problema a cărei rezolvare o căutăm.

„Numirile întrebuițate de țărani români din județul Suceava și Neamț, pentru a desemna munții care alcătuiesc²² hotarul dintre Moldova și Ungaria, sunt aproape exclusiv românești”²³; pentru multe din aceste numiri, ungurii n-au traducerii în limba lor, ci întrebuițează cuvintele românești, după cum reiese din toponimia lor oficială; astfel Dealul-Verde e redat prin Djálul-Verde, iar Drăgoiasa prin Dragojásza.

„Însă, continuă distinsul istoric, îndată ce ajungem la hotarul vechiului ținut al Troțușului, găsim aproape numai numiri ungurești, și aceste numiri sunt întrebuițate și de români care, pentru cele mai multe, nu posedă traduceri românești”²⁴. Așa avem: Tarhaoș = Tárhavas, Aldamaș = Áldamás, Apahaoș = Apa-Havas, Cherebie = Kerek-Bük, Șolintar = Sólyom-tár, Muieruș = Magyaros, Nemira-Mare = Nagy-Nemere²⁵, Nemira-Mică = Kis-Nemere, Miches = Mikes, Șandru-Mic = Kis-Sándor, Șandru-Mare = Nagy-Sándor, Cheșchieșul = Kecskés, Haloșul = Halas etc.

Însă dacă ne coborâm de aici în județul Putna, numirile munților de la hotarul vechi redevin în mare majoritate românești. În afară de aceasta, domnul Rosetti mai semnalează că „asemenea numiri ungurești nu se mărginesc la munții de pe graniță, ci găsim întreaga întindere a fostului ținut al Troțușului presărată cu numeroase numiri ungurești... Caracteristic este că în localități unde astăzi nu mai sunt unguri deloc, de exemplu în comuna Mănăstirea-Cășinului, găsim, pe lângă apa Cășinului (Kászón), pâraiele Calasăul, Haloșul-Mic și Haloșul-Mare, munții Calasăul, Haloșul-Mic și Haloșul-Mare.

În comuna Căiuțul, colonia ungurească din Pralea a fost adusă la începutul veacului al XIX-lea, iar pâraiele Căiuțul-Mic și Căiuțul-Mare (Köucz = Pietros) poartă aceste denumiri în documentele veacului al XVII-lea”²⁶. Pe baza acestor fapte, domnul Rosetti conchide: „Această toponimie, în mare parte ungară, nu poate fi atribuită decât faptului că localitățile în discuție au primit numirile lor de la unguri, și că românii, venind în ele după unguri, le-au găsit botezate ungurește. Multe din vechile denumiri ungurești au fost, fără îndoială, înlocuite prin altele românești, dar un număr destul de însemnat s-a păstrat până astăzi. Mi se pare mai mult decât probabil că înainte de descălecare, ceea ce mai târziu s-a numit ținutul Troțușului era locuit, cel puțin în mare parte, de unguri”²⁷.

Pe când ungurii ce veneau din Secuimea Ardealului în Moldova se așezau în mare parte la poalele Carpaților în frumoasa vale a Troțușului, botezând ungurește localitățile ocupate de dâșii, colonii numeroase de sași se lăsau pe malurile Moldovei superioare, concentrându-se tot mai mult

într-un punct, din care va răsări în curând un frumos oraș săsesc, un puternic centru catolic și prima capitală a Moldovei: Baia. Orașul ridicat de sași pe malul stâng al râului Moldova și-a împrumutat de la acesta numele german și latin.

E de mare însemnătate să cunoaștem diferitele numiri date pe vremuri orașului Baia, căci pe această cercetare se întemeiază localizarea episcopiei catolice din Civitas Moldaviensis, de care ne vom ocupa în decursul istoriei noastre. Înainte însă de a trece la cercetarea numirilor vechi și a originii orașului Baia, să continuăm cu înșirarea celorlalte localități catolice înființate în Moldova de sașii din Ardeal, amestecați ici-colo cu unguri.

Pe malul drept al Moldovei, nu departe de Baia, înspre Cornul Luncii, se află localitatea Sasca, a cărei origine se cunoaște după numele ei, pe care-l întâlnim în vechile noastre documente slavone²⁸. Credem, împreună cu domnul Auner C.,²⁹ că avem de a face cu o fundație săsească din epoca despre care vorbim. Tot fundație săsească din acea epocă trebuie să fie și Neamțul, unde cavalerii teutoni au ridicat formidabila cetate care poartă până astăzi numele de Teuton sau Neamț, și de unde, după toate probabilitățile, cavalerii ordinului teuton administrau coloniile din Moldova superioară, făcându-le posibilă, prin ocrotirea lor, o dezvoltare pașnică și înfloritoare.

Cetatea îi apăra totodată și pe sașii de la Bistrița și Rodna din Ardeal. Să se noteze apoi toponimia acestui ținut: Muntele-Neamț, râul Neamț, pârâul Nemțișor, Târgu-Neamț, Cetatea-Neamț, Pietra-Neamț, județul Neamț. Și Bandini observă că Târgu-Neamț era în vechime un puternic centru săsesc: Hoc oppidum olim soli Saxones incolebant, qui autoritate simul et pecunia multum valebant; quinque templa eo tempore hic floruisse commemorant.³⁰

Se pare că și Pietra e o fundație catolică din acea epocă, dar de origine ungurească, fiind locuită în vechime numai de unguri și purtând numele de Kracsonkó, care olim erat mere Ungaricum, după mărturia lui Bandini³¹. Cotnarii, după tradiția locală, conservată de același Bandini; au fost întemeiați în timpul primului voievodat moldovenesc, pe când acesta mai aparținea de coroana Ungariei³².

Cetatea Crăciuna din munții Vrancei, cu ruine de cetate veche și cu nume ce amintește Cruceburg-urile cavalerilor teutoni, trebuie să fie și ea o fundație din acea vreme a ordinului teuton³³. Acolo, pe râul Milcov, a trebuit să se ridice orașul dispărut la năvălirea tătarilor, Milcovia, Civitas Milcoviensis, Civitas de Mylco al documentelor latinești, reședința primului episcopat catolic între români, distrusă de tătari în 1241.

Existența orașului Milcovia fiind dovedită prin documentele vremii, rămâne numai problema localizării acestui oraș. „Probabilitatea cea mai satisfăcătoare e că acest oraș să fie identic cu Crăciuna pe Milcov, în munții Vrancei, un nume care amintește Kreuzburgurile din timpul cavalerilor teutoni. Mai întâi era o simplă cetățuie, iar când Teodorich (episcopul cumanilor) și-a fixat acolo reședința, ea va fi fost ridicată la rangul unui oraș, sub numele de

Milcovia, după cum era obiceiul curiei romane³⁴. În popor însă a rămas numele de Kreuzburg, de unde cu timpul s-a transformat în Crăciuna”³⁵.

Acestea sunt primele și principalele localități catolice din Moldova.

1. In Ioan Ferent: *Începuturile bisericii catolice din Moldova*. Ediție îngrijită de pr. Prof. Dr. Eduard Ferent. Sapientia, Iași, 2004. 61–71.

2. Hurmuzaki–Densușianu: *Documente privitoare la istoria românilor*. Vol. I. 1199–1345. București, 1887. p. 132., nr. 105. București, 1887.; e unul din documentele cele mai importante pentru noi. (în continuare: *Documente*)

3. Idem p. 664.: „quod si Ungaros vel Siculos ad dictam terram transire contigerit, nobis et ecclesiae nostrae in decimis teneantur respondere”.

4. Idem p. 85. n. 62.: „mercatores eorum ubicumque voluerint in regno nostro sine tributo vadant et revertantur”.

5. Vezi articolul „Baie” în *Dicționarul limbii române*, care se publică acum de Acad. Rom.

6. Nicolae Iorga: *Istoria românilor*. București, 1919. 72.

7. *Documente*, 1 p. 75.: „homines quoque nunc terram inhabitantes praedictam ad eorumdem fratrum servitium et domus eorum utilitatem sine requisitione liberos dimisimus, ita ut si aliqui de caetero de nostris hominibus sive hospitibus terrae nostrae pertinentibus ad ipsos transmigraverint, statim... expellant”.

8. Aceasta este unica și adevărata interpretare a acelor cuvinte, după cum se poate convinge oricine, citind diplomele regale din acea epocă.

9. Idem p. 64.: „Ungari vel Siculi”.

10. Idem 1 p. 80–81., nr. 58.

11. Idem 1 p. 88., nr. 65. Scrisoarea papei către arhiepiscopul „din Țara Bârsei și Țara Transalpină”: „Archipresbitero terrae Boze et ultra montes nivium. Gerentes de clero et populo terrae Borze et ultra montes nivium... curam et sollicitudinem specialem...” Vezi și n. 66.: „archipresbitero et clero ac populo terrae Bozo et ultra montes nivium”.

12. Idem p. 118., 122., 123.

13. Idem p. 132.

14. Idem p. 80., nr. 58.

15. Idem p. 136., nr. 107. și p. 136., nr. 108.

16. Dr. Pfeiffer N.: Die ungarische Dominikanerordensprovinz. Zurich, 1913, 7. Dovada e luată din *Chronica anonyma fratrum minorum Germaniae*, ed. Carey, Analecta Franciscana I, Quaracchi 1885. 288.

17. *Documente*, p. 184. n. 141.

18. Dr. Pfeiffer N. o. a., p. 6–7.

19. *Documente*, p. 138. Vezi și p. 136–137., nr. 107.: „Decanus et sacerdotes de terra Burze”.

20. La 1234, papa scrie către episcopul Cumanilor: „Strigoniensis Archiepiscopus, tunc in provincia Cumanorum apostolicae sedis legatus... perpetuo statutum observari, quod nulli laico, patronis exceptio, in ecclesiis tuae diocesis praesentare liceat capellanos, et sacerdotes habeant decimarum”.

21. *Ser. II*, vl. XXVII, Mem. Sect. Ist., București, 1905. 248–251.

22. Radu Rosetti scria la 1905. Despre unguri și episcopiile catolice din Moldova. In *Analele Academiei Române. Seria II. Vol. XXVII. Memoriile secției istorice*. București, 1905.

23. Idem p. 249.

24. Idem p. 250.

25. Cuvântul Nemere în dialectul secuiesc e echivalent cu vântul de nord. Vezi Dr. Ballagi Mór: *Magyar és német szótár*. Budapest, 1890. Nemere.

26. Idem p. 251.

27. Idem p. cit.

28. Hașdeu B.: *Arhiva istorică a României I*. București, 1865. 1. p. 102.

29. C. Auner: Episcopia de Baia. *Revista Catolică*, IV. 1915. 89–90.

30. *Codex Bandinus*. Ed. V. A. Ureche, extras din *Analele Academiei Române. Seria II. Vol. XVI. Memoriile secției istorice*. București, 1895. p. 66., nr. 2.

31. Idem p. 61, nr. 1.

32. Idem p. 78.: „cum antiquitus haec provincia regi Ungariae esset tributaria”.

33. D. Onciul: *Originile principatelor române*. București, 1899. 93.

34. *Documente I*, 2. p. 160.

35. C. Auner: Episcopia Milcoviei. *Revista Catolică*, 1.1912. 544. Idem: *A României magyar telepek történeti vázlatja*. Temesvár, 1908.